

DIALÓGUSOK

(Vázlatok, krétával, Kosztolányi Dezsőről)

Még láttam Kosztolányi Dezső dolgozószobáját. A tömött könyvfallakat, s könyvei közt Aranyt, Shakespeare-t és Rilkéét. Ha elutazott, bőröndjeibe csomagolta három legkedvesebb írójának bibliapapírra nyomtatott könyveit, napokra sem tudott megválni tőlük. És láttam jegyzetekkel, teli hamutartókkal és üres kávéscsészékkel elborított íróasztalát. Megismerkedtem játékszereivel is: a zöld tintával, a zöld pecsétviasszal és az érzékeny, kicsi levélmérleggel. Magam is kaptam tőle zöld tintával írt, zöld viasszal lepecsételt levelet, melynek előbb pontosan lemérte a súlyát.

Ugyanebben a szobában hallottam könnyed, hetyke vallomását is — hogy elbűvölő kisregényének, a *Pacsirtának* megírására tulajdonképpen egy szegény vénlány apró, feketésen csillámló, romló fogai ihlették; hogy legizgalmasabb írása, az *Édes Anna*, sohasem született volna meg, ha valamelyik budai kapualjban nem vált néhány szót egy szöghajú, falusi cselédlánnyal, aki éretlen, zöld almát harapdált; hogy egy régi nyáron látott egy fehér ruhás nőt, fehér kalapot viselt vérpiros cseresznyedísszel, s ez a kihívó fehér-vérpiros jelenség rögtön életre keltette benne *A rossz orvos* hősnőjét.

Csupa értelmes rendetlenség, kellemesen dúlt meghittség volt a dolgozószobája, csupa ösztönző kellék, segítség, játék — és egy ideig magam is, mint annyian, játéknak hittem figurákat gyűjtő, alakokat-pillanatokat rögzítő, villámgyors portrékat rajzoló szenvedélyét is.

Akkoriban — nagyon régen — a Baumgarten Irodalmi Alapítvány kétszobányi, kicsi könyvtárában dolgoztam, ő időnként feljárt ide az *Adelphi* és *Poetry* című amerikai versfolyóiratokért, néha maga is hozott a könyvtárnak egy ritka antológiát — s mindig ilyen diadalmos felkiáltásokkal tért haza küldföldről:

— És egy berlini kávéházban láttam egy gyönyörű, vörös hajú, santa lányt, a két mankójára könyökölt, cigarettázott, vele szemben egy fiú, és mihelyt a lány elszívta cigarettáját, a fiú egy másikat dugott a szájába, olyan gyöngéden, annyi szeretettel, mint fecske a fiókája csőrébe a felcsípett rovar. Rögtön beleírtam a noteszembe!

Egyszer Franciaországból jött haza, Grenoble-ból, Stendhal szülővárosából. Ajándékot is hozott: Stendhal első regényének, az *Armance*-nak kis alakú, új kiadását.

— Ismered? Gide írta az előszót. Nagyon érdekes. Egyébként kidobtak a Stendhal-házból. Hogy kicsoda? Egy fekete krepp-papírból kivágott vénkisasszony. A második emeleten lakik, éppen azokban a

szobákban, melyekben a kis Henri Beyle született és a padlón csúszkált. Azt mondta a kisasszony: útálja a turistákat, fűtyül a *halhatatlan* íróra és senki se zavarja az ő *halandó* életét. Majd rám csapta az ajtót. Franciául persze jobban hangzik: *immortelle* — *mortelle*. Írd fel a címet: Jean Jacques Rousseau utcája, a 14. számú ház. Ha egyszer Grenoble-ban jársz, keresd fel a kisasszonyt és add át üdvözetemet. A földszinten lakó péknek is, aki déltájt kiflitészttát dagaszt a délutáni kávéhoz.

Remek pingpongjátékosként tudta leütni és megütni a szavakat. Az egykori *Pozsony* kávéházban ültünk, a Vérmező sarkán, a *Nyugat* asztalánál. Ő szórakoztatta a társaságot, elbűvölő elbeszélő volt. Valamiképpen Velence került szóba — rögtön elénk ugrasztotta velencei emlékeit:

— Ó, azok az utcai árusok a Rialton! Mindenkit a maga nyelvén szólítanak meg. Az angolnak az orra elé tartják a színes diákat, és ezt mondják: »Gyönyörű!« A franciának: »Művész!« A németnek: »Praktikus emléki!« És a magyarnak — mit gondolsz, hogyan kínálják a magyarnak? »Nem drága!« Jobban fogalmaznak, mint egy magyar író.

Könnyű kedvvel és könnyű szóval, fáradhatatlanul tudott játszani. Még egy kis könyvtárban is, még egy fiatal író társaságában is. Várzslatos játékos volt.

Mégis le kell lepleznem . . .

Bódult volt, de nem a számlálatlan, nehéz cigarettáktól és nem a reggeltől éjszakáig felhajtott erős kávétól; részeg volt, de nem szesztől, szerelmektől, mérgektől; őt a meztelen létezés tette mámorossá és játékosná, fel-felkiáltott a boldogságtól, hogy él; fájdalmak vetkőztették, de közben gyáván, vacogva, kancsal szavak mögül próbálta meglesni az élet rejtőzködő, még ismeretlen arcát. Az ő játéka — a játék mélyén — lobogó értelem és kigyulladt kíváncsiság volt. Minden játékában, egy fintorba, egy kecskerímbe, egy gyors portréba, egy kaján leplezésbe, a tündöklő felhámon egy gyűrődésbe belopott valamit, ami váratlan volt s megütött.

Hogy igazában milyen az ő játéka, azt kedvesének mondta el. Versben, a híres kérdéssel: *akarsz-e játszani?*

*Akarsz játszani boldog szeretőt,
színlelni sírást, cifra temetőt?
Akarsz-e élni, élni mindörökkön,
játékban élni, mely valóra vált?
Virágok közt feküdni lenn a földön,
s akarsz, akarsz-e játszani halált?*

Ez volt a titka. Az egyik titka. A játékban a halál sejtelve és jeztelnie.

Ő az a magyar író, a nagyon kevesek közé tartozó, akinek alakjait a *nevükkel* jegyezzük meg: kisregényének, a remeklérsrangú *Pacsirta* megjelenése óta a pacsirta nemcsak az ismert, éneklő vándormadár, hanem egy csúnya, nagyon csúnya, vénülő lány is, akinek »a

szája tejszagú, a haja tejfölszagú, a ruhája vajszagú«, s ez az új, második jelentés akár az Értelmező Szótárba is bekerülhetne; *Édes Anna* a megkínzott ártatlanság és a haláláig eljutó igazságtévés; *Esti Kornélja* az ifjúság kalandja. De még jelzői is milyen *véglegesek*: feledhetjük-e rossz orvosát, véres költőjét, *aransárákányt eregető* diákjait?

És nemcsak a regényeihez és a novelláihoz teremtett ilyen élő alakokat — játékos kedvvel, két kötetben olyan alakokat is életre bűvölt, akik regények és novellák háttere és segítsége nélkül is élnek.

Az egyik kötetre egyszerűen ráírta: *Alakok*. A másikra: *Bölcstől a koporsóig*.

Olyan kettős portrék ezek az írások, melyekben megvesztegetően él, akit szóra bírnak, de talán még érdekesebb az, aki kérdez. Kosztolányi remek kérdező. Mindenkit meg tud szólaltatni egészen a titkai mélyéig — az egyéves csecsemőt és a százéves aggastyánt. Már a hangütéssel:

— Jó reggelt! Első látogatásom neked szól, aki pont 367 napja vagy a földgolyón. Köszöntelek, amint itt ülsz a reggeliző asztalnál, megfürdetve, szöszeke hajjal, szeme fénye apádnak és anyádnak. Mit bámulsz rám? Én is azt a mesterséget folytatom, mint te: élek. Fogjunk kezét, embertárs!

Meghökkenítő ötletei voltak. Ugyanebben a karcolatban megkérdezi a kis interjúalany édesanyjától:

— Hány kiló volt, amikor megszületett?

— Három és fél — feleli büszkén a mama.

— És most?

— Tíz.

— Szóval egyetlen év alatt megháromszorozta a súlyát. Milyen viharos ütem! Ha ez így folytatódik és a természet nem gancsolná el, akkor a második év végén már harminc kiló lenne, a negyedik év végén két mázsa és hetven kiló. A mértani haladvány szerint kiszámíthatjuk, mennyit nyomna a hatvanadik évében. Kilencbillió tonnát.

— Rémes!

— Folytathatjuk. Milyen hosszú volt, amikor megszületett?

— Ötven centi.

— És most?

— Hetvenöt.

— Tehát tizenkét hónap alatt hosszúságának a felével nőtt meg. Ha így folytatná, hatvanadik éve végén tizennyolcmillió kilométer hosszú lenne. Vagyis hét-nyolc ilyen ember egymás fejére állva elérné a tüzés Napot.

Szohasem értettem meg, miért nem ír színdarabot. Drámát vagy groteszk játékot. Halála után *Színház* címmel összegyűjtöttem napilapokban, folyóiratokban megjelent színibírálatait: vastag kötet kerekedett ki írásaiból, színház-szerelméből. Mindegyik bírálatá impresszionista raggóság. Első novellás kötetelben még nehézkesek a dialógusai, de a színházban — a színészeket, az író, a drámát, az élő szóval életre keltett mondatokat figyelve — milyen csodálatosan megtanulta, hogyan

kell, s lehet, már három-négy mondattal is életre kelteni egy embert. Az elhangzó szavak *alá s mögé* bújtatni a lényegét. A francia »új regény« műszavaival kifejezve: a *conversationt* megtoldani a *sous-conversationnal*.

Csak egyetlen példát! A *Bölcsőtől a koporsóig*-sorozatban *Pállai*, a százévesseel beszélget:

- Tud írni, olvasni?
- Sose tanítottak.
- Volt katona?
- Császárhuszár.
- És ki ellen harcolt?
- A német ellen.
- És kivel harcolt?
- A némettel.
- Miről szokott álmodni?
- Szénát hordok.
- Sírt-e sokat életében?
- Nem sírtam én soha. Először majd akkor sírok, ha meghalok.

Mindig bosszankodom, ha olyan olvasóval akadok össze, aki híres versfűzérében, *A szegény kislgyermek panaszaiban* félreérti a *szegény* és a *panasz* szavakat, és verseskönyvében, *A bús férfi panaszaiban* a *bús* jelzőt. Ezek a rossz olvasók azt hiszik, hogy Kosztolányi Dezső az illanó, gyengéd, bús, finom hangulatok panaskodó írója.

Hadd világosítsam fel őket egyik karcolatával. Egy tudósunkkal beszélgetve leírja, hogyan szelgetelik szét a baktériumokat, ezeket a parányi lényeket, melyek csak a milliméter ezredrészével mérhetők. Hát hogyan is? Egy-egy lepkeszárny *finom* hímporával. A baktériumokat összekeverik a lesepert hímporral, mert ez a *finom* por érdekesebb és metszőbb, mint a gyémántreszelék. A tudományos eljárást megjegyezhetik azok, akik a *finomat* összetévesztik a lagymataggal, a puhával. Az igazi finomság keményebb, mint a gyémánt.

Kosztolányi szigorú volt, kérlelhetetlen volt, soha nem kegyelmezett a henyé szónak, a hazug cifraságnak, az ürességnek — keménynek, tisztának, egészen igaznak kellett annak lennie, amit az emberben és az írásban, tehát az ábrázolásban vállalt.

»Mert ami elmúlt, az csodásan kísért az én dalomba még — mert aki meghalt az időben, úgy van fölöttem, mint az ég«. Ezzel a híres két sorral kezdte és végezte Kosztolányi egyik kötetnyitó versét, *A bús férfi panasza*inak előhangját.

Megtévesztő sorok.

Regényeiben és novelláiban, a *Pacsirtában*, az *Aranysárkányban*, az *Esti Kornél*-sorozatban mintha valóban — következetesen — csak a félmúltat, a magyar századfordulót idézné, mely még a fájdalmat, még a legnagyobb reménytelenséget is úgy kínálja, mint az óborokat vagy a mézet. De ez a visszavágyódás, ez az idilli rajz csak látszat. Már első regényében, a *Néróban*, a történelem csak vékony álarc — mögötte

a húszas évek jelen ideje, a szervezkedő erőszak, a gátlástalanság, a despotikus örültség, a zűrzavar kavargó. És a félmúltat Kosztolányi is, csakúgy, mint Móricz Zsigmond, elsősorban azért kedveli, mert a századforduló éveiben már éledezik mindaz, ami hamarosan elkövetkezik, de ezt az éledezőt a félmúltban megvilágítóbb távlattal lehet bírálni, mint a megtévesztő jelenben.

De 1925 táján mintha átszakadna egy gát.

Az *Édes Anna* már a nyílt beszéd, a félreérthetetlen hang, a legteljesebb jelen idő. S az *Édes Anna* után írja Kosztolányi az *Alakokat*: a bába, a pincér, a pap, az úszómester, a telefonos kisasszony, a cseléd, a mérnök, a képviselő, a kutyapecér, az ügyvéd, az úriasszony, a rendőr, a végrehajtó, matróz, a bohóc, a sírásó figuráiban, hirtelenében elsorolhatatlanul sok *alakban*, a húszas évek nagy körképét, csupa jellemző, villanó pillanatfelvételt.

Mindegyikben a *megjelenítésre* és valami eddig ismertnek tovább *kiegészítésére* törekszik.

Már megírta az *Édes Annát*, a kiszolgáltatott fiatal lányt, aki végül is fellázadt, mert nem tudta elviselni az embertelenséget, a szeretetlenséget. De tovább izgatta a *figura*, s megírta Édes Anna képzelt iker-testvérét: az *Alakok* kötetében a viháncoló, boldog és boldoguló, de tiszta és tisztának maradó fiatal szolgálot (*Cseléd*), s ugyanítt azt a másikat: mi lett volna Édes Annából, ha idejében elkerül a miniszteri tanácsoséktól, s nem Mária Nosztra a következő állomás (*A mosóné*).

Ha könyveit felnyitom, elfojthatatlanul *rá* is kell gondolnom, *rá*, s nemcsak az alakjaira, a történeteire, a dialógusaira — és mindig halom önmagával folytatott párbeszédének töredékeit:

— Mondd, mi a te életed?

— Ez, amit látsz. Szakadatlan műhelymunka, küzdelem a kifejezésért.

— De ha folyton itt aszalódsz, és nem veted be magad az élet drámájába, honnan kapsz anyagot?

— Magamból. Magamból is! A témák mibennünk is vannak, ha vannak. Aki egyszer a világra született és kinyitotta a szemét, annak egész életére van anyaga.

— Feltéve, hogy én is segíthetek.

— Aki pedig tudja, hogy egyszer majd meghal, annak ez éppen elegendő ösztönzés erre a rejtélyes foglalkozásra.